

В. В. Зуєв,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ЕКСТРАДИЦІЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗІ СТАНДАРТАМИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Анотація. У статті досліджуються стандарти Міжнародного кримінального суду під час міжнародного співробітництва з іншими суб'єктами в рамках здійснення екстрадиції особи. Аналізується чинне вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство з позиції відповідності зазначених стандартів.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, видача, передача.

Аннотация. В статье исследуются стандарты Международного уголовного суда во время международного сотрудничества с другими субъектами в рамках осуществления экстрадиции лица. Анализируется действующее отечественное уголовное процессуальное законодательство с позиции соответствия указанным стандартам.

Ключевые слова: Международный уголовный суд, выдача, передача.

Summary. The article is devoted to the standards of the International Criminal Court during international cooperation with other entities in the framework of the extradition of a person. The current domestic criminal procedural legislation concerning the compliance with these standards is analyzed.

Key words: International Criminal Court, extradition, transfer.

Постановка проблеми. Підписання в 1998 р. та вступ у силу в 2002 р. Римського статуту Міжнародного кримінального суду – першої постійно діючої міжнародної кримінальної судової установи – ознаменувало собою остаточне затвердження міжнародного кримінального права. Станом на сьогодні питання приєднання України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду є вкрай актуальним. Незважаючи на висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р., а також на визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду ad hoc 17 квітня 2014 р., визнання його юрисдикції на постійній основі та набуття статусу держави – учасниці Римського статуту залишається одним із найважливіших питань у контексті розвитку практичного здійснення правосуддя в Україні та використання міжнародних механізмів притягнення винних до відповідальності.

Реформування кримінального процесуального законодавства України відбувається з урахуванням міжнародних стандартів. Однак серед міжнародних стандартів зазвичай береться до уваги практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), натомість практика інших міжнародних судових органів, серед яких Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), залишається поза увагою. Проте застосування лише стандартів ЄСПЛ не дозволяє врахувати повністю особливості міжнародних злочинів і застосувати до осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, належну правову процедуру як гарантію кримінальних процесуальних прав таких осіб.

Аналіз досліджень та публікацій. Питаннями екстрадиційного процесу займаються вчені-фахівці з міжнародного, кримінального та кримінального процесуального права. Особливо слід відзначити Ю. П. Аленіна, В. С. Березняка, О. І. Виноградову, С. М. Вихриста, О. І. Бастрикіна, О. Г. Волеводза, В. М. Волженкіну, І. І. Карпця, М. П. Свистуленку, О. М. Толочка, Л. Д. Удалову.

Проблеми, зокрема, імплементації Статуту МКС у внутрішньодержавне законодавство були предметом наукових досліджень низки вчених, серед яких слід відзначити Р. Краера, К. Креба, О. Сенаторову, У. Шабаса та ін. Водночас питання застосування міжнародно-правових стандартів у процедурі видачі особи у кримінальному провадженні розглядалися поверхово крізь призму інших питань. Тому **метою та завданням** дослідження є вивчення проблеми гармонізації вітчизняного кримінального процесуального законодавства України з питань екстрадиції особи у кримінальному провадженні зі стандартами МКС.

Виклад основного матеріалу. Нагальна потреба у формуванні міжнародно-правових стандартів, зокрема, у кримінальному судочинстві постала перед світовою спільнотою у ХХІ ст., коли держави почали гармонізувати своє законодавство із загальновизнаною міжнародною практикою, активізувалася міжнародна співпраця, майже всі держави почали сприймати загальновизнані принципи міжнародного права, за якими будується міжнародне співробітництво. Прояв загальнообов'язковості міжнародно-правових стандартів на внутрішньодержавному рівні не свідчить про обмеження суверенітету держави, оскільки остання не вимушена, а добровільно погоджується взяти на себе зобов'язання.

Цілком можна погодитись із думкою, що міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності – це закріплені у нормах міжнародного права або сформульовані в рішеннях міжнародних судових установ, визнані міжнародною спільнотою мінімальні *вимоги*, що мають імперативний або рекомендаційний характер для держави і визначають вектор розвитку національного законодавства [1, с. 90–91].

Одними із таких вимог є положення, що визначають юрисдикцію, порядок діяльності та співробітництво МКС із іншими суб'єктами міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, що містяться у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – Статут).

Відповідно до положень Статуту держави-учасниці беруть на себе цілий комплекс зобов'язань, пов'язаних із наданням МКС допомоги при здійсненні ним своїх функцій. Така допомога передбачає співробітництво із МКС у розслідуванні злочинів, щодо яких він наділений юрисдикцією, у кримінальному переслідуванні за такі зло-

чини, а також під час відбуття засудженими призначеного покарання. Компетенція МКС обмежена чотирма групами злочинів: а) геноцид (тяжкий злочин, скоєний з наміром цілком або частково винищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку); б) злочини проти людства (вчинені як частина масштабного або систематичного переслідування, спрямованого проти будь-якого мирного населення); в) воєнні злочини (порушення законів та звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни і захищають цивільне населення, військовополонених, культурне надбання та ін.); г) агресія (зазначимо, що під час переговорів у Римі сторони не змогли дійти єдиного визначення цього злочину, тому було вирішено, що на цей момент МКС не може здійснювати правосуддя з питань пов'язаних із вчиненням агресії) [2].

Характерною рисою такої допомоги є те, що вона надається на підставі виконання норм міжнародного договору, яким є Статут МКС, та в процесуальному порядку, що передбачений внутрішнім законодавством відповідної держави. Статут наділяє МКС правом звертатись до держав-учасниць з проханням про співробітництво.

Так, у відповідності до ст. 89 Статуту Суд має право звернутись із проханням про передачу особи, щодо якої проводиться розслідування. Таке прохання може бути звернене до будь-якої держави, на території якої перебуває чи може перебувати така особа. Якщо це прохання звернене до держави – учасниці Римського договору, то остання *зобов'язана* виконати його згідно із Статутом МКС та процедурою, що передбачена її національним законодавством [2].

Існує ймовірність, що з проханням про передачу особи, щодо якої проводиться розслідування, може звернутись не лише МКС, а й інші держави. Причому метою такої вимоги може бути необхідність проведення розслідування чи певних кримінальних процесуальних дій, пов'язаних із вчиненням відповідною особою тотожних злочинів або інших суспільно небезпечних діянь, що не підсудні МКС. Такий можливий конфлікт інтересів також детально врегульований Статутом. Коли держава-учасниця, отримавши від МКС прохання про передачу особи, отримує таке ж прохання про видачу від іншої держави, вона відразу ж *зобов'язана* повідомити про таку обставину МКС. Якщо останній прийняв справу до свого провадження і проводить розслідування, то навіть коли держава, що звернулась із проханням про екстрадицію, є учасницею Римського договору, *превага віддається проханню МКС*.

У рамках співробітництва МКС може просити державу про тимчасову передачу особи, що перебуває під вартою для впізнання чи дачі свідчень. У цьому випадку така передача можлива лише за наявності згоди з боку як самої особи, так і держави (ч. 7 ст. 93 Статуту) [2]. Такий процес відбуватиметься в рамках Статуту і саме від його забезпечення певною мірою залежатиме ефективність цього судового органу. У ст. 565 КПК України передбачена аналогічна за метою процедура – тимчасова передача особи. Суть такої процесуальної дії зводиться до наступного: по-перше, допоміжна функція запитуваної особи (обмежується виключно участю у процесуальних діях), по-друге, обов'язкове повернення такої особи до держави, із якої цю особу запитували (тому в назві цієї процесуальної дії міститься слово «тимчасова»), та, по-третє, ця особа не притягається до кримінальної відповідальності у провадженні, до якого її запитують для проведення процесуальних дій. З огляду на це

передбачена КПК України процедура з цього питання цілком відповідає закріпленому в Статуті міжнародно-правовому стандарту.

Однак у ст. 102 Статуту також міститься поняття «передача», яке розуміється як доставка особи державою до Суду. І деякі держави не бажають розрізняти терміни «передача» та «видача», свідомо їх ототожнюючи та посилаючись на те, що за їх внутрішнім законодавством видача власних громадян заборонена. Звісно, проблема видачі осіб ускладнюється тим, що в цьому випадку вона стосується суверенітету держави. Адже при здійсненні процедури екстрадиції держава втрачає контроль над своїм громадянином. Зв'язок «особа-держава» розривається. Тому законодавством багатьох країн екстрадиція або видача своїх громадян заборонена взагалі, зокрема і в Україні (наприклад, ч. 2 ст. 25 Конституції України) [3].

Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 р., яка діє в рамках Ради Європи, називає екстрадицією «взаємну видачу усіх осіб, притягнених до відповідальності за здійснення злочину або розшукуваних для виконання вироку чи відповідних заходів, а також засуджених відповідними органами держави-позивача» [4]. Видача особи (екстрадиція) визначається КПК України як видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або для виконання вироку (п. 2 ч. 1 ст. 541) [5].

Стаття 102 Статуту МКС указує, що «видача» (екстрадиція) – це доставка особи однією державою до іншої відповідно до положень міжнародного договору чи національного законодавства. Тут міститься і досить серйозне застереження щодо понять «передачі» та «видачі». Вони можуть застосовуватись у такому контексті лише для цілей цього Статуту. З огляду на це можна провести доволі чітке розмежування між цими поняттями. «Видача», чи екстрадиція (в англійському варіанті Статуту «extradition»), здійснюється лише на підставі міжнародного договору та національного законодавства. Тобто екстрадиція не може здійснюватись на підставі Статуту МКС, оскільки сам Статут, який є міжнародним договором, такої процедури не передбачає. У такому випадку для видачі взагалі відсутнє правове поле. Крім того, видача здійснюється лише щодо осіб, які скоїли певні злочини та намагаються уникнути відповідальності чи покарання.

При екстрадиції особи держава, що її видає, втрачає з нею будь-який взаємозв'язок, відновлення якого можливе лише після відбуття покарання такою особою у державі, яка вимагає його видачі. Тим самим держава, яка отримує особу, встановлює над нею свій контроль, який застосовується як при засудженні такої особи (якщо це необхідно).

Передача ж особи (в англійській версії Статуту – «surrender») не має на меті встановлення абсолютної юрисдикції над особою, як відбувається у випадку екстрадиції. МКС не є державою і не має державного суверенітету. Суд не встановлює власних законів і норм, дотримання яких було б обов'язковим для особи, яку видали іншій державі. За своєю правовою природою МКС є судовим органом, що уповноважений проводити розслідування стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні міжнародних злочинів, та при визнанні їх винними – засуджувати за скоєні ними діяння. Цим він вичерпує свій правовий вплив на особу. Більше того, під час проведення розслідування чи судового розгляду правовий взаємозв'язок особи та МКС обмежений лише положеннями Статуту. У цьому випадку можна проводити паралель

між міжнародним кримінальним процесом та процесом національним, в якому особа, стосовно якої ведеться такий процес, теж знаходиться у певному правовому зв'язку з правоохоронними органами [6, с. 112].

Проведення паралелі є цілком доречним ще й тому, що Суд *доповнює систему органів національної кримінальної юстиції*. Передача особи до МКС має такі ж правові наслідки, як і аналогічна передача її до національного суду.

Ще однією відмінністю «передачі» від «видачі» в контексті Статуту є процедура відбуття покарання. При видачі особа відбуває покарання за законодавством держави, яка її отримала. Однак положення Статуту передбачають направлення особи для відбування покарання до закладів будь-якої держави з урахуванням багатьох важливих чинників. Статут не містить положень, які б забороняли прийняти засудженого також тією державою, яка передала його Суду. Більше того, засуджений може висловлювати власні побажання при призначенні держави відбуття покарання. Погодимось, що у випадку екстрадиції все це було б неможливим.

КПК України не має положень, аналогічних «передачі» особи в розумінні ст. 102 Статуту, що певною мірою може як ускладнити таке співробітництво із МКС, так і завадити досягненню глобальної мети – ефективного правосуддя та невідворотності покарання за вчинені злочини, що належать до юрисдикції МКС.

Необхідною передумовою для передачі особи в більшості випадків Статут визначає винесення Палатою попереднього провадження *ордера на арешт* такої особи відповідно до ст. 58 Статуту [2]. Клопотання про арешт надсилається разом із письмовим проханням про передачу і супроводжується документами, що містять інформацію про розшукувану особу та про її ймовірне місцезнаходження. Також до цих прохань обов'язково повинні бути додані копія ордера на арешт та інші документи, необхідні для виконання такої процедури згідно з національним законодавством.

Так, у межах Європейського Союзу функціонує більш скорочена в часі процедура – європейський ордер на арешт (ЕОА). ЕОА (European Arrest Warrant) – це судове рішення, на підставі якого здійснюється примусова видача осіб із території однієї держави – члена ЄС на територію іншої держави – члена ЄС із метою притягнення до кримінальної відповідальності та покарання. Це рішення суду, що видається державою – членом ЄС із метою арешту та приводу до суду іншою державою – членом ЄС особи, яка розшукується за підозрою у вчиненні злочину, з метою виконання покарання у вигляді позбавлення волі або запобіжного заходу – взяття під варту. ЕОА, подібно до аналогів у внутрішньодержавному праві, є *юридичною підставою* для затримання підозрюваного, обвинуваченого або засудженого, щодо якого був винесений та набув чинності обвинувальний вирок суду. Однак особливістю в цьому випадку є те, що, на відміну від національних ордерів, мова може йти про затримання «особи, що розшукується», на території інших держав – членів ЄС, де така особа може переховуватися після скоєння злочину. Якщо ж місцезнаходження такої особи невідоме, то Рамкове рішення № 2002/584 Ради ЄС про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами передбачає можливість використання Шенгенської інформаційної системи для його встановлення, а також можливостей Інтерполу [7].

Після встановлення місцезнаходження розшукуваної особи остання повинна бути видана судовому органу, який видав ордер на її арешт. Слід зазначити, що ЄОА має специфічну сферу застосування, яка визначена ст. 2 Рамкового рішення від 13.06.2002 р. Так, ЄОА може видаватись виключно щодо діянь, за які законом держави-члена, що видає ордер, передбачено покарання або захід безпеки, пов'язаний із позбавленням волі із верхньою межею не менше 12 місяців, або коли вже було призначено покарання – щодо обвинувальних вироків, які передбачають засудження до позбавлення волі не менше ніж на 4 місяці. Крім того, Рішення виокремлює 32 злочини, які повинні бути визначені у праві держави-члена, яка видає ордер, і каратися в останній покаранням у вигляді позбавлення волі на строк не менше 3 років, щодо яких *видача особи повинна здійснюватися без проведення перевірки на предмет подвійності злочинності діяння* (хоча це правило було введено в рамках Ради Європи Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 р. та в конвенційному механізмі регулювання видачі є одним з основних). Ідеться про такі злочини, як, наприклад, участь у злочинній організації, тероризм, торгівля людьми, незаконна торгівля наркотичними засобами або психотропними речовинами; корупція, кіберзлочинність, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом тощо, *а також злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду*. ЄОА підлягає розгляду та виконанню у порядку особливої терміновості. У разі, коли розшукувана особа дає згоду на свою видачу, рішення про виконання ордера повинно бути прийнято через 10 днів після надання відповідної згоди. В інших випадках заключне рішення про виконання ордера повинно бути прийнято протягом 60 днів із моменту затримання особи. У випадках, коли неможливо вкластись у вищезазначені строки, виконуючий судовий орган повинен інформувати про це орган, який видав ордер на арешт, із зазначенням причин, а строки можуть бути продовжені ще на 30 днів [7].

Так, виконання європейського ордера на арешт здійснюється в найкоротший строк, у день, установлений за згодою співпрацюючих держав. Особа передається не пізніше 10 днів після винесення рішення про виконання європейського ордера на арешт. Таким чином, метою ЄОА є створення спрощеного порядку видачі осіб, що розшукуються або засуджені за вчинення злочинів, який змінив би складну процедуру екстрадиції між державами – членами ЄС і, відповідно, скоротив би строки розгляду справ, у яких така процедура проводиться.

Разом із цим вітчизняний законодавець також передбачив спрощений порядок видачі з України особи (ст. 588 КПК України), який, утім, може бути застосований лише за наявності письмової заяви такої особи про її згоду на видачу, оформленої у присутності захисника та затвердженої слідчим суддею. У такому випадку видача можлива без проведення у повному обсязі перевірки наявності можливих перешкод для видачі. Однак хоча така обов'язкова умова для спрощеного порядку, як згода особи, як правило, значно ускладнює можливість застосування такого порядку видачі, тим не менш він є досить ефективним і таким, що відповідає вищевказаним стандартам.

Час показав недостатню ефективність конвенційної процедури видачі, яка є в більшості випадків централізованою, досить складною, що призводить до затягування строків її застосування і затримок виконання відповідних запитів. Заслугують на увагу також положення Рамкового рішення від 13.06.2002 р., згідно з яким особа підлягає *обов'язковій видачі* на підставі ЄОА в разі вчинення злочину, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Така юрисдикція сьогодні

ні Україною не визнана, відповідно ще однією передумовою вступу України до ЄС є визнання юрисдикції МКС, що нині є несумісним із чинною Конституцією України [8].

Держава не може відмовити у виконанні прохання МКС на тій підставі, що форма прохання не відповідає передбаченим внутрішнім законодавством вимогам. Єдиною підставою відмови повністю або частково від виконання поданого МКС звернення Статут називає захист національної безпеки такої держави.

Виконання прохань про співробітництво не позбавляє державу права відстрочити таке виконання за наявності певних підстав. Такими підставами є здійснення власного розслідування й опротестування юрисдикції МКС [2].

Вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість відстрочення фактичної передачі особи, стосовно якої прийнято рішення про її видачу (ст. 592 КПК України), однак серед підстав такого відстрочення називаються: наявність кримінального провадження щодо цієї особи чи відбування покарання та тяжка хвороба, яка унеможливує видачу цієї особи.

Широкі права МКС при зверненні до держав із проханням про співробітництво не позбавляють самих держав-учасниць права звернення до цього міжнародного органу з аналогічним проханням. У такому випадку співробітництво є правом Суду і передбачає надання допомоги в розслідуванні проваджень щодо злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС та передбачені Статутом. Серед видів такої допомоги варто виділити передусім передачу заяв, документів, інших доказів, що отримані МКС під час судового розгляду та проведення допитів з особами, що затримані згідно з розпорядженням Суду [2].

Висновки. Інститут екстрадиції сьогодні є надзвичайно затребуваним для виконання завдань кримінального провадження. Однак для повноцінного застосування та використання міжнародно-правових стандартів у сфері видачі особи у кримінальному провадженні необхідна у певній мірі гармонізація та уніфікації вітчизняного законодавства із положеннями Статуту, для чого першим та фундаментальним кроком має бути визнання юрисдикції МКС на конституційному рівні.

Список використаних джерел

1. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.
2. Римський статут Міжнародного уголовного суду. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 15.10.2018).
3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.10.2018).
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (дата звернення: 15.10.2018).
5. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон від 13.04.2012 №4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.10.2018).
6. Наумов А. В., Лукашук И. И. Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве : монография. Москва, 2004. 160 с.
7. Рамкове рішення № 2002/584 Ради ЄС про європейський ордер на арешт і процедури передачі осіб між державами-членами. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17 (дата звернення: 15.10.2018).
8. Сенько М. М. Європейський ордер на арешт та національне кримінальне право. URL: <http://criminallaw-offspring.blogspot.com/2011/5/blogpost.html> (дата звернення: 15.10.2018).